

Niko Toš, ured.

VREDNOTE V PREHODU VIII.

Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah

VREDNOTE V PREHODU VIII.

Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah

Niko Toš, ured.

Knjižna zbirka:

DOKUMENTI SJM 22

Urednik zbirke:

dr. Slavko Kurdija

Izdajatelj in založnik:

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK, Ljubljana
in Edition Echoraum, Wien

Recenzenti:

dr. Zdravko Mlinar

dr. Karl H. Müller

dr. Zdenko Roter

Likovna oprema in prelom:

Polona Mesec-Kurdija

Tisk:

Present, d.o.o., Dolenjska c. 43, Ljubljana

Naklada:

300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.653(497.4)"1991/2013"

316.653(100)

VREDNOTE v prehodu VIII. : Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih
primerjavah / Niko Toš, ured. - Wien : Echoraum ; Ljubljana : Fakulteta za
družbene vede, IDV-CJMMK, 2014. - (Knjižna zbirka Dokumenti SJM ; 22)
ISBN 978-961-235-675-0 (Fakulteta za družbene vede)

1. Toš, Niko

271672576

KAZALO

PREDGOVOR

Pojasnila in zahvale urednika

Niko Toš 7

1.0 PRELOM V CERKVAH VZHODNE IN SREDNJE EVROPE

Aufbruch der Kirchen in Ost und Mittel Europa, 1997-2007

1.1 Raziskovanje (ne)religioznosti v Srednji in Vzhodni Evropi

Niko Toš 11

1.2 Prelom v cerkvah Vzhodne in Srednje Evrope Aufbruch der Kirchen in Ost und Mittel Europa

Prikaz rezultatov raziskave v desetih oz.
štirinajstih srednje in vzhodnoevropskih
državah leta 1997 in s ponovitvijo leta 2007

Paul M. Zulehner, Miklos Tómká, Niko Toš ter
Vinko Potočnik, Mitja Hafner-Fink, Brina Malnar,
Slavko Kurdija, Samo Uhan, Vlado Miheljak, Živa Broder,
Rebeka Falle, Tina Vovk, Špela Zajšek, May Doušák 27

2.0 UTRJEVANJE DEMOKRACIJE V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI

Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe, 1991/1999

2.1 Primerjalno raziskovanje demokratične transformacije v Srednji in Vzhodni Evropi

Niko Toš 177

2.2	Utrjevanje demokracije v Srednji in Vzhodni Evropi Consolidation of Democracy in Central in Eastern Europe, 1991/1999	
	Hans-Dieter Klingemann, Samuel Barnes, Janos Simon, Niko Toš ter Brina Malnar, Slavko Kurdija, Samo Uhan, Mitja Hafner-Fink Vlado Miheljak in Živa Broder, Rebeka Falle, Tina Vovk, Špela Zajšek, May Doušak	221
3.0	PRIMERJALNE RAZISKAVE VOLILNIH SISTEMOV The Comparative Study of Electoral Systems, 2005-2011	
3.1	Aktualnost mednarodne primerjalne raziskave volilnih sistemov v časih družbene krize	
	Janez Štebe	385
3.2	Primerjalne raziskave volilnih sistemov The Comparative Study of Electoral Systems, 2005-2011	
	Niko Toš, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Janez Štebe, Samo Uhan, Mitja Hafner-Fink, Vlado Miheljak, Matej Kovačič, Rebeka Falle, Živa Broder, Tina Vovk, Špela Zajšek.	401
4.0	POLITIČNA KULTURA IN DEMOKRATIČNE VREDNOTE V NOVIH DEMOKRACIJAH Political Culture and Democratic Values in New Democracies, 2000	
4.1	Politična kultura in demokratične vrednote v novih demokracijah	
	Brina Malnar	419
4.2	Politična kultura in demokratične vrednote v novih demokracijah Political Culture and Democratic Values in New Democracies, 2000	
	Ivan Bernik, Brina Malnar, Detlef Pollack, Gert Pickel, Olaf Müller	435

5.0	PROJEKT EUROMODULE – EVROPSKA RAZISKAVA DRUŽBENE BLAGINJE EUROMODULE – European Welfare Study, 1999-2002	
5.1	Mednarodno raziskovanje družbene blaginje	
	Niko Toš	585
5.2	Evropska raziskava o kakovosti življenja EUROMODULE – European Welfare Study, 1999-2002	
	Wolfgang Zapf, Niko Toš, Roland Habicht, Jan Delhey, Petra Böhnke, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Samo Uhan, Janez Štebe, Mitja Hafner-Fink, Živa Broder, Rebeka Falle, Tina Vovk, Špela Zajšek, May Doušak	603
	STVARNO KAZALO	655

PREDGOVOR

Urednikova pojasnila in zahvale

S to knjigo, Vrednote v prehodu VIII. (VP VIII.), zaokrožamo predstavitev raziskav, ki jih je Center za raziskovanje javnega mnenja izvedel v obdobju svojega delovanja od leta 1966. Prve štiri knjige posredujejo pregled vseh opravljenih raziskav v časovnem zaporedju v obdobju 1968–2009, peta, šesta in sedma knjiga pa ponujajo vpogled v mednarodne primerjalne programe, v katere smo se vključili leta 1991 in v njih še vedno delujemo. Tu gre za mednarodne infrastrukturne longitudinalne programe, kot so: International Social Survey Programme (ISSP), European Value Study (EVS), World Value Survey (WVS) in European Social Survey (ESS). Ta, osma knjiga, pa predstavi še vse preostale mednarodne primerjalne projekte, ki smo jih sosnovali in v njih sodelovali v devetdesetih letih.

Gradivo, zbrano v knjigi VP VIII., je urejeno v petih delih. V vsakem delu je prikazana po ena primerjalna raziskava. Skupna značilnost vseh je, da gre za posttranzicijske raziskave, usmerjene predvsem v območje Srednje in Vzhodne Evrope.

Tako je v prvem delu knjige prikazana vzhodnoevropska religiološka raziskava (Aufbruch der Kirchen in Mittel und Ost Europa), ki smo jo zasnovali P. M. Zulehner, ugledni dunajski teolog in religiolog, Miklós Tomka, ugledni madžarski religiolog, in podpisani leta 1996. Raziskava je bila izvedena v dveh valovih 1997 v desetih in nato v drugem valu 2007 v štirinajstih srednje- in vzhodnoevropskih državah. V drugem delu knjige je prikazana in predstavljena raziskava potekov tranzicije v Srednji in Vzhodni Evropi (Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe), ki so jo zasnovali Hans-Dieter Klingemann, mednarodno ugledni nemški politolog iz WZB Berlin, Samuel Barnes iz Georgetown University Washington in madžarska politologa Janos Simon in Laszlo Bruszt. Raziskava je bila izvedena že na pomlad in poleti 1991 in ponovljena leta 1999 v sodelovanju z raziskovalci iz večine srednje- in vzhodnoevropskih držav. V tretjem delu je prikazana mednarodna primerjalna raziskava volilnih sistemov (The Comparative Study of Electoral Systems – CSES). Raziskavo je zasnovala skupina ameriških in evropskih politologov in poteka kot longitudinalni projekt od sredine devetdesetih let. V četrtem delu je prikazana mednarodna raziskava Political Culture and Democratic Values in New Democracies, ki so jo zasnovali Detlef Pollack, Gert Pickel in Olaf Müller, ugledni nemški sociologi iz Univerze v Frankfurtu

na Odri v sodelovanju z raziskovalci udeleženih držav. Med njimi sta s slovenske strani sodelovala Ivan Bernik in Brina Malnar. Raziskava je vključila trinajst vzhodnoevropskih dežel in je v empirični fazi potekala leta 2000. In končno je v petem delu knjige predstavljena raziskava o kakovosti življenja v Evropi, ki je potekala pod delovnim naslovom Euromodule. Raziskavo je zasnovala skupina sociologov, zbranih v okolju WZB Berlin pod vodstvom uglednega nemškega sociologa Wolfganga Zapfa. Pri zasnovi raziskave sem kot slovenski predstavnik sodeloval podpisani.

Za vseh pet predstavljenih raziskovalnih programov oz. projektov je značilno, da so (prvenstveno) usmerjeni v opazovanje poteka demokratizacije držav Srednje in Vzhodne Evrope po prehodu. Vse raziskave so bile zasnovane v začetnem obdobju tranzicije in v primeru ponovitve segajo v konec desetletja oz. izjemoma v prvo desetletje. V knjigi predstavljena gradiva torej lahko prispevajo k spoznavanju poteka tranzicijskih procesov v srednje- in vzhodnoevropskem območju in še posebej seveda v spoznavanje poteka tranzicijskih procesov v Sloveniji.

Pri izboru in ureditvi te knjige smo se oprli na mednarodne podatkovne vire, ki so vsi kvalificirano dostopni, torej javni. Prenesena gradiva so praviloma urejena in prikazana na ravni operacionalizacij (vprašalnikov) posameznih raziskav. Prikazana so merila (lestvice) in distribucije podatkov (odgovorov), praviloma na neto osnovi, torej brez neopredeljenih (n. a., b. o.). Vsaka raziskava je najprej opisana, prikazana in ilustrišana. Torej, zapisani so avtorski uvodi. V nadaljevanju vsakega poglavja pa so popolni številčni prikazi.

Ureditev gradiva vseh dosedanjih in tudi osme knjige je terjalo veliko vztrajnosti, doslednosti, tudi potrpežljivosti in nadzora. Da ga lahko predstavimo v tej obliki, so zaslužni vsi, ki so sodelovali pri snovanju in izvajanju raziskav, še posebej pa tisti, ki so z veliko skrbnostjo sodelovali pri urejanju te knjige. Zato na prvem mestu velja zahvala gospe Ivani Kecman, ki deluje iz operativnega središča CJM z vso vztrajnostjo in povezovalnostjo. Ob ureditvi tega gradiva se je še posebej izkazala tudi kolegica Živa Broder, samostojna strokovna delavka CJM. Seveda velja zahvala tudi vsem drugim, še posebej Agenciji Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost, ki je finančno podpirala raziskovalne projekte CJM in prispevala tudi k pokritju stroškov tiska te knjige. Hvala!

1.0

Prelom v cerkvah

Vzhodne in Srednje Evrope

Aufbruch der Kirchen

in Ost und Mittel Europa, 1997-2007

1.1

Raziskovanje (ne)religioznosti v Srednji in Vzhodni Evropi

Niko Toš

Povzetek

V sestavku so prikazane predpostavke in koncepti raziskave Prelom v cerkvah Vzhodne in Srednje Evrope. Raziskava daje odgovore na naslednja vprašanja: Kakšne so predstave ljudi iz vključenih dežel po štiridesetih letih ideološke indoktrinacije o krščanstvu in cerkvi? Kakšni so njihovi nazorski pogledi ter ali se in kako, vključujejo v notranje življenje cerkve? Ali sprejemajo verske resnice in standarde, ki jih cerkev pripisuje svojim pripadnikom? Kako se v tradicionalni krščansko-religijski prostor umešča ateizem oz. nekrščanske religije in cerkve? Prikazane so tendence v izražanju ne-religioznosti ter procesi sekularizacije oz. konfesionalizacije v Srednji in Vzhodni Evropi?

Osnovni pojmi: globalizacija, sekularizacija, izražanje vernosti, odnos do cerkve, ateizem, dežele Srednje in Vzhodne Evrope

1 Zamisel o raziskavi

Zamisel o raziskavi Prelom v cerkvah Vzhodne in Srednje Evrope (Aufbruch) je nastala sredi devetdesetih let. V razpravi ob rezultatih Svetovne oz. Evropske raziskave vrednot EVS/WVS na Dunaju, kamor sem konec leta 1996 odšel na povabilo Paula Zulehnerja,¹ sva se s slednjim o smiselnosti in možnostih izvedbe take raziskave pogovarjala in dogovarjala Miklós Tomka² in Niko Toš. S to raziskavo naj bi poglobili in razširili religiološko razsežje WVS/EVS. Šlo je torej za zamisel o široko zasnovani religiološki raziskavi, ki naj bi spremljala stanja in poteke spreminjanja religiozne zavesti v vzhodno- in srednjeevropskih državah po prelomu s komunizmom. Projekt je bil zasnovan na predpostavki, da so se po sistemskih prehodih v teh državah bistveno spremenile družbene okoliščine, ki so določale uveljavljanje in izražanje religiozne zavesti ter pogojevale delovanje

1. Prof. dr. Paul Zulehner, Katoliška teološka fakulteta Univerze na Dunaju, predstojnik Inštituta za Pastoralno sociologijo.
2. Prof. dr. Miklós Tomka, predstojnik Religiološkega inštituta, Madžarska akademija znanosti, Budimpešta.

lokalnih cerkva. Šlo je za zamisel o medkulturnem in medčasovnem primerjalnem programu, ki bi pokazal, kako se religioznost in delovanje cerkva v teh deželah izražata v razmerah njihove demokratizacije po sistemskih prehodih.

Projekt Aufbruch je pridobil podporo Pastoralnega foruma na Dunaju³ in tako postal uresničljiv. Iniciativna skupina dveh uglednih katoliških religiologov in enega »profanega«⁴ sociologa je zasnovala koncept raziskave, opredelila pričakovanja, izpeljala operacionalizacijo in sprožila njeno izvedbo v desetih⁵ srednje- in vzhodnoevropskih državah. Izvedba empirične faze raziskave⁶ je temeljila na reprezentativnih vzorcih polnoletnih prebivalcev vključenih držav in na enotnem standardiziranem vprašalniku. Terenska faza raziskave (prvi val) je bila izvedena konec leta 1997 in v začetku 1998. Sočasno s pripravo operacionalizacije raziskave so bile oblikovane nacionalne raziskovalne skupine v vseh sodelujočih državah, sestavljene iz pastoralnih teologov. V okviru projekta raziskave Aufbruch je bil oblikovan program analiz ter na njih temelječih poročil in publikacij. Po več delovnih srečanjih na Dunaju se je trojica raziskovalcev sestala v Ljubljani in pripravila podroben program publikacij, ki je poleg osrednje primerjalne analize na ravni Srednje in Vzhodne Evrope predvidel nacionalna poročila ter dodatne študije in širitve s pastoralno sociološkimi poudarki. Program publikacij je bil v celoti realiziran.⁷

-
3. Pastoralni forum je deloval s podporo dunajskega nadškofa in kardinala Franza Königa.
 4. Profan: neposvečen, sveten. Tako me je P. Zulehner predstavil svojim kolegom ob obisku na Katoliški teološki fakulteti na Dunaju.
 5. V prvi val raziskave Aufbruch so bile vključene naslednje države: Češka, Hrvaška, Litva, Madžarska, Poljska, Romunija, Slovaška, Slovenija, Ukrajina in t. i. nove zvezne dežele Zvezne republike Nemčije.
 6. Izvedbo je koordiniral GFK Dunaj. V Sloveniji je raziskavo v prvem valu v okvirih programa Slovensko javno mnenje izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
 7. Izdajo raziskovalnih poročil je prevzela specializirana nemška založba: Schwabenverlag AG, Ostfildern. V zbirki Gott nach Kommunismus pod uredništvom Paula M. Zulehnerja, Miklósa Tomke in Nika Toša je izšlo skupaj devet knjig, ki so prikazane v poglavju Viri.

Pri oblikovanju analize raziskave in pripravi poročil je slovenska stran izrazila zadržek⁸ glede sodelovanja N. Toša v vodilni skupini projekta in pri pripravi publikacij.

Tabela 1: Raziskava »Prelom v cerkvah Srednje in Vzhodne Evrope« (Aufbruch), vključene države in velikost vzorcev v 1. (1997) in 2. (2007) valu.

vključene države	1. val – 1997	2. val – 2007	SKUPAJ
Belorusija	0	1092	1092
Bolgarija	0	1023	1023
Češka	1053	1041	2094
Hrvaška	1032	1000	2032
Litva	1012	1007	2019
Madžarska	1063	1075	2138
Moldavija	0	1029	1029
Poljska	1057	1000	2057
Romunija	975	2097	3072
Slovaška	1010	1097	2107
Slovenija	867	1005	1872
Srbija	0	2000	2000
Ukrajina	1237	2000	3237
V. Nemčija	1000	521	1521
Z. Nemčija	0	526	526
SKUPAJ	10306	17513	27819

Že prvotna zamisel široko zasnovane srednje- in vzhodnoevropske religiošške raziskave je predvidevala ponovno meritev po daljšem časovnem odmiku. Medčasovna primerjalna analiza bi odprla vpogled v časovni horizont in spremembe v

8. »Zadržek« je bil izražen v pismu dr. J. Juhanta, profesorja na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, naslovljenem na P. Zulehnerja: »... na naši (slovenski) Aufbruch skupini sem izrazil svoje obžalovanje, da lahko gospod prof. dr. Toš sodeluje z vami in s tem delo na projektu Aufbruch izrabi za rafinirano propagando proti Cerкви v naši javnosti. To izgleda tako, da njegov team obdelavo sociološke raziskave uporabi za medijsko propagando, s tem pa se razpihuje javno mnenje proti cerkvi in katoliški veri...«. »Že v Freisingu ... sem vam to povedal – in tudi ob našem srečanju na Dunaju. S takimi razmerami, ki postajajo v mnogih ozirih vsled tako načrtovane proticerkvene kampanje v delovanju medijev vse bolj katastrofalne, se ne morem sprijazniti – in tudi ne morem razumeti, da vi pri tem naše opinion-makerje celo podpirate. Vsled tega lahko le težko še naprej sodelujem pri projektu.« Kljub tej ostri odklonitvi se je kolegialno raziskovalno sodelovanje med P. Zulehnerjem, M. Tomko in N. Tošem nadaljevalo. Serija devetih knjig je izšla v skupnem uredništvu. Naknadni učinki teh »zadržkov« so se pokazali šele deset let kasneje, ob pripravi in izvedbi drugega vala raziskave Aufbruch, 2007, v katerem nisem sodeloval in o njem nisem bil obveščen.

izražanju religioznosti, od točke prelomov, potekov demokratizacije ter sproščanj in odprav pritiskov in omejitev v svobodnem izražanju religioznosti posameznikov in delovanju cerkva. Tako je bil leta 2007, deset let po izvedbi prve meritve, ob podpori Pastoralnega foruma z Dunaja in ob zavzetem delovanju obeh vodilnih raziskovalcev (P. Zulehner, M. Tomka), izveden drugi val raziskave, torej druga meritve, ki je poleg desetih držav iz prvega vala vključila še štiri vzhodnoevropske države⁹ in »stare zvezne dežele« ZRN (tabela 1). Tudi vsebinski program v drugem valu je bil deloma razširjen.

2 Predpostavke

V prvi knjigi iz serije *Gott nach Kommunismus* (M. Tomka, P. M. Zulehner, 2000) je kot cilj raziskovanja zapisano: Kakšne predstave imajo ljudje v deželah Srednje in Vzhodne Evrope –po štiridesetletni komunistični proticerkveni in protireligiozni indoktrinaciji o krščanstvu in cerkvi? Kakšna družbena pričakovanja izrekajo? Kakšni so njihovi nazorski pogledi, kako se vključujejo kot pripadniki oz. kot udeleženci v notranje življenje cerkve? Ali sprejemajo verske resnice in vedenjske standarde, kot jih predpisuje cerkev svojim pripadnikom? Vsa ta vprašanja so postavljena pred verne ter bolj ali manj neverne, tudi pred ateiste. Raziskava naj bi pokazala, kako se v evropski kulturno-religijski prostor, ki ga prevladujoče označuje krščanska tradicija, umešča ateistična kultura, kot je značilna npr. za sodobno Češko in bivšo Vzhodno Nemčijo oz. t. i. nove zvezne dežele ZRN. Med globalnimi cilji projekta je umestitev v raziskavo vključenih srednje- in vzhodnoevropskih držav v širši evropski socioreligijski oz. kulturnozgodovinski kontekst. Možnosti za tako umestitev sam projekt *Aufbruch* sicer ne ponuja, ker pa je tematsko in metodološko zasnovan na operacionalizaciji EVS in WVS, se prav prek njiju odpira prostor za poglobljeno primerjalno sociokulturno in kulturno-religijsko analizo. Ker pa projekt *Aufbruch* vključuje tudi model socialne strukture, ponuja možnost analize usidranosti religioznosti v posamezne socialnostrukturne elemente. Raziskava torej ponuja vpogled v razširjenost religioznosti in značilnost izražanja odnosa do cerkve glede na pripadnost izobrazbenim slojem, glede na umeščenost v delovne sisteme, glede na specifičnosti potekov socializacije po kulturno-zgodovinskih obdobjih, torej tudi glede na pripadnost starostnim skupinam, glede na spol, družinsko sestavo, tudi glede na vpliv širšega (sistemskega) in ožjega (lokalnega) okolja ter glede na potek religijske socializacije v posameznih državah glede na pripadnost značilnim lokalnim okoljem (regija, tip naselja) itd.

Seveda je bilo že ob vstopu v projekt jasno, da ostrina in poteki politične indoktrinacije s svojo protiversko in proticerkveno usmerjenostjo niso potekali v vseh v

9. V drugi val so bile dodatno vključene še: Belorusija, Bolgarija, Moldavija in Srbija, »stare zvezne dežele ZRN« oz. celotna ZRN. Vključitev ZRN v drugi val je odprla možnost poglobljene analize stanja religijske zavesti na »zahodu« in »vzhodu«.